

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ'NİN NUSRET-NÂME ADLI ESERİNİN OSMANLI DİPLOMATİĞİ BAKIMINDAN EHEMMİYETİ

*H. Mustafa ERAVCI**

ÖZET

Mustafa 'Âlî 1578-79 Trans-Kafkas seferinde Serdar Lala Mustafa Paşa'nın münşisi olarak resmî yazışmaları yaptı. Daha sonra sefer sekreteri olarak yazdığı mektupları ve Lala Mustafa Paşa'nın Şirvan'daki fetihlerini Nusret-nâme adlı eserinde topladı. Bu mektuplar cevabî, hitabî ve itâat-nâme olarak üç grupta değerlendirilebilir. Nusret-name'deki bu mektuplar, seferin çeşitli safhaları için ve bu konunun diplomatik boyutlarını aydınlatmak için diğer tarihî kaynaklar gibi tarihsel öneme sahiptir. Bundan başka onlar XVI. yüzyılın çok değerli münşeâtını ve 'Âlî'nin vesika yazma ustalığını sunmaktadır. Bu çalışma, 'Âlî'nin kâtip nesline inşâ metodunu öğretmek için yazdığı mektupların tonlarını, muhteviyatını, şekillerini ve diplomasinin bir aracı olan bu resmî yazışmaların işlevini irdelemektedir.

Anahtar kelimeler: Mustafa 'Âlî, Nusret-nâme, resmî yazışmalar, vesika inşâ tekniği.

ABSTRACT

From The Ottoman Diplomatic Point of View, The Significance of Mustafa Âlî of Gallipoli's Work is Called Nusret-nâme

Mustafa 'Âlî, Serdar Lala Mustafa Paşa's secretary in the campaign of Trans-Caucasia (1578-79), made official correspondence. Later on, he

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

compiled the letters he had composed during his tenure as campaign secretary and Lala Mustafa Paşa's conquests in Şirvan into his historical work which is called *Nusret-nâme*. These letters can be appreciated in three groups: addressing, replying and obedience letters. The letters in the text have historical significance as Ottoman sources for the various phases of the campaign and illustrate the diplomatic aspect of this matter. Apart from this they offer a valuable corpus of the late sixteenth century epistolary style of 'Âlî. This study examines the function of these correspondences vehicle of the diplomacy and the tone, form and content of 'Âlî's letters he had written in order to teach the method of document construction to scribes.

Key Words: Mustafa 'Âlî, *Nusret-nâme*, official correspondence, document construction technique.

Gelibolulu Mustafa 'Âlî, XVI. yüzyıl Osmanlı düşünür ve tarihçilerinin en ünlülerinden biridir. Çeşitli alanlarda altmışa yakın eser veren müellif, *Nusret-nâme*'nin üçte ikisi ve bilâhare 1586 yılına kadar yapmış olduğu yazışmalardan oluşan *Menşe'ü'l-İnşâ* adlı derlemesi, Osmanlı devri edebiyatının nesirle yazılmış mahsulleri arasında Münşeât mecmuaları kadar ehemmiyetli bir yer işgal eder. Tarih araştırmaları içinde fevkalâde önemli kaynak malzemesi ihtiva eden bu eserler, askerî, siyasî ve idarî mahiyetteki mektuplar, vesika inşâ tekniğini öğretme gayesiyle hazırlanan deneme ve derlemelerdir. Nitekim 'Âlî bu eserinin yazılış sebebini; gelecek öğrencilere tarihin öğretimi ve rağbet olunan kâtiplik sınıfına diplomatik yazışmaların yollarını anlatmak olarak izah eder.¹ Gerçekten de *Nusret-nâme*'nin içerik kısmından çok net olarak bu iki hedef anlaşılmaktadır. Ancak şimdiye kadar bir çok araştırmacı ondaki verileri bir tarih öğretisi içinde ele almasına rağmen, diğer cephesi üzerinde durmamıştır. Halbuki *Nusret-nâme*'nin erbabı tarafından inceden inceye tetkiki şüphesiz eserin kıymetini daha da arttıracığı gibi 'Âlî'nin bu eseri kaleme alırken ne gibi hususiyetlere dikkat ettiği, yer verdiği, ne gibi metod takip ettiğini ortaya çıkaracaktır.

XV. yüzyıl kültür merkezlerinden bir olan Gelibolu'da dünyaya gelen 'Âlî (1541), çevresinin ve ailesinin kültür merkezli imkânlarından faydalanarak iyi bir eğitim almış ve yüksek öğrenimini çağının en ünlü eğitim kurumlarından biri olan Sahn-ı Seman Medresesi'nde tamamlamıştır. Bu bağlamda O, "âlim" olmak için eğitimini idame etmiş ise de kader onu bü-

¹ H.Mustafa Eravcı, Mustafa 'Âlî's *Nusret-nâme*, (Basılmamış Doktora tezi), Edinburgh,1998, c.II, s.7 "Tullâb-ı âtiyeye ta'lîm ve küttâb-ı râğibeye üslûb-ı inşâyı tefhîm niyyetine, bu kitâb-ı belâgat edâ-yı terk-i san'atla inşâ olındı ve nâm-ı latîfî *Nusret-nâme* diyü mü'eddi kılındı."

rokraside çalışmaya zorlamıştır. Nitekim 1577 Şark seferlerine kadar taşrada çeşitli görevlerde bulunmuştur. Bu süreç de yanında çalıştığı hâmler aracılığı ile bir üst rütbeye yükselmek için merkezî hükümet nezdinde müracaatta bulunmuş ise de onun bu teşebbüsleri pek dikkate alınmamış ve devlet bürokrasisinde kariyerine uygun bir yere gelememiştir. Nihayet 1577 yılının sonlarında İran üzerine açılan Trans-Kafkas Seferi'nde eski patronu Lala Mustafa Paşa'nın yanında münşî olarak atanması ile talihi açılmıştır.² Bu seferde O, resmî yazışmaları ve harp meclislerinde görevliler arasında koordinatörlük görevi yapmıştır. Dolayısıyla görevi gereği seferde vuku bulan olayların merkezinde bulunmuştur.

‘Âlî, mezkûr sefer sırasında yaptığı resmî yazışmaları toplamış ve seferdeki müşahedelerini, râvîlerin rivayetlerini kaleme almış; ayrıca Halep'te Tımar Defterdarı olarak bulunduğu bir yıllık zaman diliminde bu müsveddelerini Fakir Şeyh adlı kâtime yazdırmış ve eklediği minyatürlerle süslü sanatlı bir eser olan *Nusret-nâme*'yi tedvin etmiştir. O, böyle bir eserle Sultan Murad'ın gönlünü kazanarak bir üst rütbe olan nişâncılık makamına atanmayı ummuş olmalıdır. Muhtemelen 1582 yılında İstanbul'a giderek Sultan Murad'a bu tantanalı eseri takdim eden ‘Âlî, padişahın ilgisine mazhar olmuştur. Nitekim ‘Âlî, özel bir görevlendirmeye kendisinin denetimi altında Sultan Murad'ın özel kâtibi Mustafa bin Abdülcelil ve saraydaki sanat erbabı ile bugün British Museum'da bulunan ilk nüshadan daha tantanalı ve lüks olan Topkapı Sarayı Hazine bölümünde bulunan özel münakkaş nüshayı neşretmişlerdir (1586).³ Fakat Sultan'ın böyle bir esere karşı gösterdiği bu ilgi, müellifin beklentilerine cevap verememiştir.

Nusret-nâme'nin teknik yazılış veya yazarın bu eserdeki kendi içerik organizasyonuna baktığımız zaman O'nun bu eseri yazmasındaki amacı daha iyi anlaşılmaktadır: ‘Âlî, *Nusret-nâme*'de Osmanlı-Safavî ilişkilerinin tarihsel zemini hariç, sefer sırasında Lala Mustafa Paşa komutasındaki savaş konseyinin aldığı kararları ve görüşleri “*Bu meclis*” ile başlayan bölümlerde sunmuştur. Şu halde O'nun bu eserde savaş konseyinin her bir toplantısını ayrı bölüm halinde organize ettiği söylenebilir. Burada şöyle bir soru karşımıza çıkabilir. O niçin eserinde böyle bir düzenleme yapmıştır? Kuşkusuz bunun cevabını müellifin yeni bir yazım türü geliştirmesinden ziyade Osmanlı bürokratik yapısında aramak lâzımdır. ‘Âlî, ilk dönem eserlerini kariyerinin yükselmesinde bir vasıta olması gayesiyle yazmıştır. Ayrıca O, daha

² Bu asrımızın başından bugüne kadar hem Batı'da hem de Türkiye'de birçok araştırmacı ‘Âlî'nin biyografisi ve eserleri üzerinde çalışma yapmıştır. Bu çalışmaların analizi ve bibliyografyası için bkz. Jan Schmidt, *Pure Water for Thirsty Muslims*, Leiden, 1991 s.1-24; kezâ H.Mustafa Eravcı, *aynı tez*, c.I, s.1-30

³ *Nusret-nâme*'nin bütün nüshalarının karşılaştırmalı kritik analizi için bkz. H.Mustafa Eravcı, *aynı tez*, c.I, s.183-200.

önceki nişâncıların hayatlarını, entelektüel ve bürokratik birikimlerini irdelemiş olmalı ki, böyle bir organizasyon ile münşilik, yani inşâ yazımındaki ustalığını ve âlimlik vasfını göstermek istemiştir. İşte bu sebepten ötürü *Nusret-nâme*'nin üçte ikisi 'Âlî'nin resmi yazışmalarından oluşmaktadır. Nitekim kitabın birinci kısmının ihtiva ettiği 1578 Trans-Kafkas seferi sırasında ordu konseyi on dokuz kez toplantı yapmıştır. Bunu takip eden yılda ise on bir kez savaş meclisi toplanmıştır.

Aşağıda *Nusret-nâme*'nin birinci kısmın da yer verilen *Bu meclis* ile başlayan konu başlıkları ve buralardaki mektuplardan anlaşıldığı gibi Âlî, sadece on dört savaş konseyi toplantılarından sonra, resmî yazışmaların suretlerine ve müşahedelerine yer vermiştir. Bunlardan yalnız üç bölümü hiçbir katkı yapılmaksızın savaş konseyinin kararlarını yansıtan mektuplar ile başlamıştır. *Nusret-nâme*'nin ikinci kısmında ise on bir kez toplanan savaş meclisinin beşinden, direk olarak diplomatik kararlar çıktığı için mektuplara yer verilmiştir. Bu bağlamda 'Âlî'nin *Nusret-nâme*'deki organizasyonun ve mektupların bu düzenlemedeki anlamının daha iyi anlaşılması için eserin ilk kısmındaki resmi yazışmaları başlıklar halinde vermek daha yararlı olacaktır. Şu halde müellifin organizasyonuna göre, *Nusret-nâme*'nin birinci kısmındaki bölümler ve resmî yazışmalar aşağıdaki gibi kaydedilmiştir.

I- (B 15b-39a) Bu meclis Serdâr-ı Kâmkâr.. hazretlerinin hüsn-i tedbîre mübâşeret ve re'y-i dil-pezîre mübâderet idüp, etrâf u eknâfa istimâlet-nâmeler gönderdiği.....

- 1- Tatar Han'ına gönderilen *Yahşi-nâme*'nin sûret-i mergûbesi.
- 2- Son Şirvan hükümdârı Mirza Bekir Han'a gönderilen *mektûbun* sureti.
- 3- Dağıstan hakimlerinden Kumuk ve Kaytak hâkimi Emir Şemhal'e; Tabasaran hâkimi Gazi Salih'e, Avar hâkimi Tocav Beg'e ve Şirvanoğlu Şahruh Mirza'ya gönderilen *nâmelerin* sureti.
- 4- Gürcistan meliklerinden Başaçuk Gorgi, Gürele, Dadyane, Levenoğlu'na, Libadiyan'e yazılan *nâme* sureti.
- 5- Şavşat sancağı Beği Ahmed Beg'e *mektûb* ki sûret-i fesâhatme'âli budur.
- 6- Erzurum Beylerbeyisi Behram Paşa'ya yazılan *istimâlet-nâmeler*.
- 7- Diyarbakır Beylerbeyisi Derviş Paşa'ya gönderilen *mektûb*.
- 8- Pasin Bey'i Mirza Ali Bey ve Ulama oğlu Şahruh Bey'e *istimâlet nâmeler*.
- 9- Van Beylerbeyisi Hüsrev Paşa'ya gönderilen *nâme*.

- 10- Özdemiroğlu Osman Paşa'ya gönderilen *mektûb*.
- 11- Kabâ'il beylerinden Muhammed bin Ebu Riş'e *mektûb-ı muhabbet*.
- 12- Hüsrev Paşa'ya tehniyyet-i feth (fetih tebriki) idüb, bundan dolayı *mektûb* gönderilmişti.

II- (B 34b-39a) Bu meclis... Serdâr'ın Üsküdar'dan sefere başlaması ve bu sefer esnasında gönderdiği mektûb

- 1- Hoca Saadeddin Efendi'ye Sivas'dan sefer hakkında bilgi vermek mahiyetli gönderilen *mektûb*.
- 2- Sivas'da itâat mektûbları gelen Dadyan, Gürel ve Libâdiyan meliklerine aynı mahiyetli *cevâb* gönderilmişti.

III- (B 39a-42b) Bu meclis... ordu İğnavüdüzü menziline varıldığı zaman ortaya çıkan resmi yazışmalardır.

- 1- şam Bayad unvanlı Türkmen'in isyanına dair bilgi vermek mahiyetli Hoca Saadeddin Efendi ve şemsi Paşa'ya gönderilen sûret-i *mektûb-ı mergûb*.

IV- (B 42b-65a) Bu meclis.... Ordunun çermik isimli menzile varması ve burada Dağıstan hâkimlerinden ve Gürcü meliklerinden itâat-nâmelerin gelmesi, her birine *istimâlet-nâmelerin* irsâli

- 1- Emir şemhal'in *itâat-nâmesi*.
- 2- Emir şemhal'in mektubuna "*cevâb-ı bâ-sevâb*" bu veçhle irsâl olundu.
- 3- Dağıstan hakimlerinden Tabesaran hâkimi Gazi Reşid oğlu Gazi Salih ve Avar zabiti Toca-lav Bey'e ve şah-ı şirvan evlâdından Mirza şahrüh'a bu vech ile *cevâb* göndermişti.
- 4- Gürcistan meliklerinden Başaçuk Gorgi'ye gelen itâat-nâmeye *cevâb*.
- 5- Van Beylerbeyisi Hüsrev Paşa'nın mektubuna "*cevâb-ı bâ-sevâb*".
- 6- Hüsrev Paşa'ya *mektûb-ı temessuk-üslûb* gönderildi.
- 7- Hakkârî Beyi Zeynel Bey'e *mektûb-ı muhabbet-üslûb* gönderildi.
- 8- Safavî Beylerinden Tokmak Han'dan Behram Paşa'ya gelen mektuba karşı yine Behram Paşa lisanında bu tarik ile "*cevâb-ı fesâhat- beyan*" gönderildi.

- 9- Tokmak Han'a Behram Paşa lisanından tekrar *cevâb*.
- 10- Ardahan'da Tokmak Han'a '*itâb-âmiz-nâme* gönderildi.

V- (B 65b) Bu meclis.... Çıldır Zaferi ve sonrası gelişmeleri zikrindedir:

- 1- Dergâh-ı Zafer Girdar'a gönderilen suret ki, bu *nâme-i mersûmdur*.
- 2- Tokmak Han'a gönderilen *nâme-i zarâfet-asârdır*.
- 3- 986 (1578) Cumada'l-ûlâsında Menuşehr'e gönderilen *davet-nâmedür*.
- 4- Menuşehr'in itâatini bildirüb, berât-ı hümâyûn ve ahid-nâme-i saâdet makrûn taleb eylemesi karşısında gönderilen *cevâb-nâmedir*.
- 5- Menuşehr'e gönderilen *ahid-nâme*.

VI- (79b-103a) Bu meclis.. Çıldır sahrasından sonraki Kızılbaşın halleri ve Gürcü Beyleri'nin hallerini beyânındadır

- 1- İstanbul'a südde-i sa'âdete gönderilen *sûret-i 'arz*.
- 2- Davut Han'a südde-i seniyye-i sidre-misâlden gibi üslûb-ı sadakat-meâl üzerine *nâme* gönderilmişti.
- 3- Melik Başaçuk Gorgi'ye gönderilen *mektûbun sûreti*.
- 4- Levend Han'a gönderilen *nasihat-nâme*.
- 5- Çermik'te Levent Han'a gönderilen *nâme-i istimâlet-me'âl'in* suretidir.
- 6- Çermik'te Levent Han'a ve Başaçuk Gorgi'ye *nâme* gönderilmişti.
- 7- Levent Han'a hizmetleri karşılığında ülkesinin beylerbeylik olarak tevcih edilmesi ve bu minval üzere *berât ve ahid-nâme* verilmesi.
- 8- Ereş şehrinin ileri gelenlerine *istimâlet-nâmeler* gönderilmesi.
- 9- Südde-i seniyye-i sidre-misâle sûret-i '*arz-ı mergûb*.

VII- (B 103a-115b) Bu meclis... Kanık nehrinin sularının yükselmesi, asker arasında dönelim gibi seslerin yükselmesi ve bu meyânda gelen olayları ihtivâ eder.

- 1- Südde-i Seniyye-i sidre-misâle gönderilen sûret-i '*arz-ı makkûl*
- 2- Mevlânâ İlâhîye *berât*.

- 3- Gilan hakimi Çemşid Han'a *da'vet-nâme*.
- 4- Şeref Han'a *nâme-i afv u emân*.

VIII- (B120a-126a) Bu meclis... Emir Şemhal'in mülâkatı ve ordunun geri dönmesine dâir olayları ihtivâ eder.

- 1- Tiflis'de kalan Osmanlı birliklerine *nevâziş-nâme*.

IX- (B 126a-133b) Bu meclis... ordunun Erzurum'a dönmesine dâir ve sonrası gelişmeleri ele alır.

- 1- Südde-i seniyye-i sipihr- iktidâra '*arz olunan sûret-i mektûb*.

X- (B 133a-134b) Bu meclis...

- 1- Şemahi'de Aras Han'ın yenilgisinden sonra Osman Paşa'nın Erzurum'a bilgi vermesi ve onun ışığında Atabe-i 'Aliyye-i Padişahî'ye bu minvâl üzere '*arz olunmuştu*.
- 2- Osman Paşa ve Kırım Han'ına *âferin-nâmeler*.
- 3- Şeref Han'ın taraf değiştirmesi ve Van'a gelmesine dâir sûret-i mektûb-ı mergûb el-üslûb.
- 4- Şeref Han'a berât-ı alişân-ı mevhibet-şîâr.
- 5- Şeref Han'a *muhabbet-nâme-i vidad-şîâr* gönderildi.
- 6- Hüsrev Paşaya *istimâlet-nâme* gönderildi.
- 7- Muhammedî Han'a *nâme-i da'vet-nümâ irsâl* olundu.
- 8- Muhammedî Han'a *pür-remz ü nikât bir nâme-i nâmi ve belâgat-ısbât* gönderildi.
- 9- Osman Paşaya *nâme-i meserret-unvân* gönderildi.
- 10- Şeref Han'a *nâme-i beşâret-resân inhâ* olundu.

XI- (B154a-170) Bu meclis.. Osmanlılar'ın Güneydoğu cephesindeki gelişmelere dâir olayları ihtiva eder.

- 1- Bağdat ve Şehrizol sınırındaki gelişmeler hakkında Bab-ı Humâyûn turâbına '*arz olundu*.
- 2- Bağdat ve Şehrizol bölgesindeki iki yüzlü aşiret liderlerine *nâmeha-yı isti'mâlet-reşâd* gönderildi.
- 3- Aleksandır Han'a *sûret-i mektûb-ı ist'imâlet-üslûb irsâl* olundu.
- 4- Simon'a *ahd u emâne makrûn-nâme-i'inâyet-meşhûn* gönderildi.

- 5- Defterdar Uzun Hızır'ın kaçışına dair bilgilerin bir feryatçı ve mektupla öğrenilip bu minval üzere bu bilgiler İstanbul'a 'arz olundu.

XII- (B 170a-177b) Bu meclis..

- 1- Osman Paşa tarafından Şirvan olaylarına dâir mektubun gelmesi ve onun ışığında Şirvan'daki gelişmelerin İstanbul'a 'arz-ı behcet-âsâr olması.
- 2- Osman Paşa'ya *nâme-i messerret-nümâ (tehniyet-nümâ)* irsâl olundu.
- 3- Hanzâdeler'e Âdil Giray'ın esir alması münasebeti ile *tesliyyet-nâme* gönderildi.
- 4- Aleksandır Han'a *tûmâr-ı şemâtet-âsâr* gönderildi.

XIII- (B 177b-180b) Bu meclis...

- 1- Muhammedî Han tarafından sulh tariki ile gelen Farsça mektuba karşılık *Farsça bir mektup* yazarak gönderilmişti ki suretidir.

XIV- (B 180b-190b) Bu meclis.. Erzurum'da kışın şiddetli geçmesi ve diğer siyasî gelişmeleri ihtivâ eder

- 1- Menuçehr'in İstanbul'a gönderilmesine dair *arzları budur ki sûret-i mektûb.*
- 2- Adil Giray tarafından gönderilmiş olan nâme-i tevki-nişân'a bağımlı olarak *mektûb-ı ma'yûbun* suretidir.
- 3- Muhammedî Han'a *mektûb irsal* olundu.
- 4- Muhammedî Han'a *nâme-i nesâ'ih-i bâ-savâb ihtiva eden cevâb* gönderilmişti.
- 5- Emir Seccâd'ın *itâ'at-nâmesi* (Arapça).

'Âlî'nin yukarıdaki text organizasyonu, Serdarın başkanlık ettiği savaş konseyi toplantılarının mahiyeti ve sebepleri hakkında bilgiyi vermekle beraber sefer esnasındaki Osmanlı diplomasisinin işlevine dair ip uçlarını da vermektedir. Kuşkusuz seferin başarıya ulaşmasında harp kurmaylarının askerî plâni, uygulaması ve ordunun ihtiyacı olan lojistik destek kadar diplomatik faaliyetleri önemli yer tutar. Bunların her biri üçlü sac ayaklarını oluşturur. Nitekim 'Âlî, bu seferdeki münşilik görevini hakkıyla yerine getirmesinin önemine dikkat çekerek, diplomatik araç olarak yazılan mektupla-

rın ordunun bütün mühimmatından daha ehemmiyetli ve askerın yarısının hizmeti karşılığında fonksiyonu olduğunu vurgulamaktadır.⁴

‘Âlî, eserindeki münşeâtında; kâtipler için ve münşiler için aranan vasıfları teorik olarak sıralamamakla beraber, resmî yazışmaları biçim, muhteviyat, diplomatik üslûp ve kullanılan dil bakımından değerlendirmiş ve çıtası yüksek bir münşiliği veya diğeri bir ifadeyle meslek kimliğini (hakiki münşilik) öne çıkarmıştır. Diğeri eselerindeki yaklaşımı da ele alındığı zaman O’nun meslek kimliğini dinsel ve etnik kimliklerden daha üstün tuttuğu söylenebilir⁵. Zira ‘Âlî’nin Arapça ve Farsça’yı iyi bilmesi aruz, kafiye, secî, mantık, meânî, beyân, bedî, tefsir, Hadis ve Kur’ân ayetlerine aşına; melâhatla imlâ ve fesâhatla inşada mahir olması, şirin sözler söylemesi; tahîr, tatlı ve yumuşak dil kullanması,⁶ onun inşâ alanındaki ustalığını ve meslek kimliğinin seviyesini gösterir.

‘Âlî’nin *Nusret-nâme*’deki münşeâtı, Divan-ı Hümayun Defterdarlık kalemi ve kadılık müesseselerinde çalışacak kâtiplere mektup veya vesika melekelerini kazandırmak için hazırlanmış münşeât mecmualarından oldukça farklıdır. Bu tür mecmualarda kâtiplik için aranan vasıflarla beraber onların bilmesi lüzumlu pek muhtelif malûmata ve mevzû hükümlerine yer verilmiştir. Örneğin bu tür mecmualarda mektupların unsurları, şartları ve teknik unsurlarına dair teorik bilgi ve numune ortaya koymuştur.⁷ Diğeri yandan siyasî ve idarî mektupları toplayan Münşeât Mecmuaları (Münşeâtı’s-selatin vb.) bu tür bilgileri ihtiva etmemesine rağmen sade Osmanlı diplomatiğinin bazı teknik inceliklerini aksettirmektedir.⁸ ‘Âlî’nin resmî mektupları her ne

⁴ H.Mustafa Eravcı,aynı tez, c.II, s.6 “Bir münşi-i belâgat-rakam mühimmât-ı askerînin cümlesinden ehemmiyetli olan,münşi-i kitab-ı ğaza ve mumlî-i hitâb-ı heycâ, bende-i kemterin-i ahâlî Gelibolulu ‘Âlî kulları,ki rütbe-i irfâmî vâlâ ve mertebe-i ünvânî ze’âmet gibi pâyeye-i ednâdur;hemrâhüm olması nisf-ı asker mesabesinde”

⁵ Diğeri tarihçilerin aksine ‘Âlî, eserlerinde nesebini yüceltmek bir tarafa baba tarafından atalarının etnik kökenini belirtmemektedir.(Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual In The Ottoman Empire*,Princeton1986,s.16). Bunun yanında O, Nushatu’s-Selâtin adlı eserinde “ adalet ve hukuk” gibi kavramları öne çıkararak , bürokratların kişilerden bağımsız dürüstlük ve yeteneklerine göre görevlere atanması üzerinde sık-sık durmaktadır. Bkz. Andreas Tietze, *Mustafa Âli’s Counsel for Sultans of 1581*,c.I, s.49 ve c.II, s.138.

⁶ Andreas Tietze,“Mustafa ‘Âlî of Gallipoli’s Prose Style” *Archivum Ottomanicum*, 5.1973 s.297-319.

⁷ Bekir Kütükoğlu,“Münşeât Mecmualarının Osmanlı Diplomatiği Bakımından Ehemmiyeti”, *Vekayinüvis Makaleler*, İstanbul, 1994 ,s.218-222.

⁸ Bekir Kütükoğlu muhteviyatı ve tertib bakımından Münşeât mecmualarını üçe ayırır. 1- Muhtelif kimselere ait mektupları toplayan mecmualar 2-Siyasi ve idari mahiyetteki mektuplar 3-Vesika inşâ tekniğini öğretme gayesiyle hazırlanan deneme ve derlemeler. Bkz. Bekir Kütükoğlu, aynı makale, s.216-218.

kadar bu iki kategoride değerlendirilemeyecek ise de örnekleme metodu açısından öğretici bir özelliğinin olduğu söylenebilir.

Resmî yazışmalarında her yazdığını ve her gelen mektubu *Nusret-nâme*'ye almadığı anlaşılan 'Âlî, eserinin neşri öncesinde mektupları yerleştirirken özenle seçmiştir. Özellikle münşilik vasfını önce çıkaracak farklı mektuplara yer vermiştir. Nitekim O, İstanbul'da seferin hazırlık safhasında Dağıstan hükümdarlarına gönderilen mektuplardan sadece Tabesaran hâkimi Gazi Salih'e, Gürcü meliklerinden ise Başaçuk Gorgi'ye gönderilen mektupların suretini eserine kaydetmiştir. Her ne kadar Âlî, diğer hükümdarlara gönderilen mektup suretlerine *Nusret-nâme*'de yer verilmemesini aynı meal, uslûb ve dilde olarak izah eder ise de bu durum, Osmanlılar ile isimleri zikredilen melikler arasındaki ilişkilerin diğerlerine oranla daha dostane olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan örnekleme olarak verilen Emir Seccad'ın ve Şemhal'in itâat-nâmeleri de aynı perspektif ile değerlendirilebilir.

Diğer yandan 'Âlî, kendine tarih yazımında örnek aldığı Kınalı-zâde Alâeddin Ali Efendi gibi mektup numunelerini dar bir sınıflandırmaya tâbi tutmamaktadır⁹. *Nusret-nâme*'de mektuplar öncesi açıklamış olduğu bilgilerden öyle anlaşılıyor ki O, mektup sınıflandırmasını geniş bir yelpazede tutmaktadır. Nitekim yukarıdaki resmî yazışmalarından O'nun sefere hazırlık mahiyetli askerî mektupları İstimâlet-nâmeler, İstanbul'da merkezî hükümete seferin gidişatına yani idareye dair bilgilerin 'arzını, suret-i 'arz-ı mektup; yine idareye ait bir görevin tevcihini berât; ayrıca diğer askerî ve siyasî mahiyetli mektupları ise ahid-nâme, da'vet-nâme, nasihat-nâme, tehniyet-nâme, tesniyet-nâme, âferin-nâmeler olarak sınıflandırdığı anlaşılmaktadır. Bu genel sınıflar dışında kalan mektuplar ise 'Âlî'nin özel olarak gönderilenin durumuna göre yazdığı ve muhteviyatına göre isimlendirdiği çok farklı mektup örnekleri olmalıdır.

İstimâlet-nâme'lerin bölümleri ve şartları mektubun kime gönderildiğine göre değişkenlik göstermektedir. Çok keskin bir formülünden söz edemeyiz. Bununla beraber İstimâlet-nâmelerin şu genel bölümlerden oluştuğu söylenebilir. Unvan, ilk duâ veya duâ yerine yazılacak Arapça ve Farsça beyitler, selâm başlangıcı, irsâlin yolu, vasıflar, manevî yakınlığın gösterilmesi, haber ve mektubun açıklanması, maksat, münasip beyitler veya Kur'ân âyetleri, yapılacak hizmetlerin karşılığı, açıklama ibareleri, mektubun hatimesi. Bu mektuplarda rükünlerin ve şartların değiştiğini söylemiştik. Nitekim Kırım Hamı ve Kafkasya'daki Sünnî topluluklara gönderilen mektuplarda şekil, muhteva, diplomatik metot, yazım dili ve ton bakımından istirham, sevecenlik, doğruluk dürüstlük temaları işlenirken Gürcü Beyleri'ne

⁹ Bekir Kütükoğlu, *aynı makale*, s.217.

ve Safavîler ile bağlantılı diğer emirlere daha basit bir lisan ile beraber tehdit ve gözdağının hakim olduğu tema ve üslûp göze çarpmaktadır; ilk üç mektubun muhteviyatından öyle anlaşılıyor ki, Osmanlılar'ın planı Kafkasya'daki Pro-Safavî hükümetini ve Safavîler ile siyasî evlilik gibi çeşitli bağlantıları olan Gürci Prensleri'ni kısıkaç altına almaktır. Böylece onlar Osmanlı'ya itaat etmeye zorlanmaktadır. 'Âlî'ye göre mektuplar, diplomasının önemli bir aracıdır ki; Osmanlı'nın kibar, nazik ve onların gönlünü almaya yönelik siyasetinin göstergesidir. Dördüncü ve beşinci mektuplar önceki mektuplardan çok farklı tema ve üslûp ihtiva etmektedir. Tehdit ve göz dağını ihtiva eden bu mektuplar Gürci Beyleri'ne veya Safavîler ile bağlantılı sınır bo-yundaki beylere gönderilmiştir.

Örnek olma açısında olsa gerek 'Âlî, *Nusret-nâme*'de Emir Şemhal'in Çağatay Türkçesi ile yazılmış ve Emir Seccad'ın Arapça yazdığı İtâat nâmelere yer vermiştir. Bununla beraber cevabî olarak onbir adet mektup yazan 'Âlî, bunların birini Farsça diğerlerini Türkçe olarak yazmıştır. Özellikle Tokmak Han'a yazılan cevâb-nâmede fesâhâtteki ustalığını konuşturma gayreti içinde görülmektedir. Ayrıca bu Safavî beyine yazılan cevâbî mektuplarda çok ağır bir dil kullanılmaktadır. Buların muhteviyatında tam bir Osmanlı propagandası sergilenmektedir. Hitabî mektuplardan farklı olarak cevâbî mektuplarda hemen dibaceden sonra, gelen mektupların içeriğindeki genel amaçlara yer verilir. Ayrıca mektuplarda gönderilenin seviyesine göre rükün ve şartlar değişmektedir.

Davet-nâme; Nusret-nâme'de üç tane davet-nâme suretine yer verilmiştir. Gönderilenin durumuna göre şartlar ve rükünler değişmekle beraber genel olarak unvan (Ümerâ-yı Mesîhiyye'nin muhtârı..... Melik Menuçehr veya savb-ı savâb -ı ârâ-yı millet.... Gilan hâkimi Cemşit Han vb.), dibace, sultanın sefere kararı, korkutma (terhîb) özellikle burada sultanın ününün Yemen'den Hoten'e kadar yayıldığı ve Osmanlı hâkimiyetindeki batıda ve doğudaki ülkeler ile kavimlerin isimlerine yer verilerek boyun eğmeleri için korkutma ve sindirme tonu hakimdir. Daha sonra maksat, yapılması gerekenler ve karşılığında himmet, öğüt, nihayet hatime ile son bulur

'Âlî, Menuçehr'e ve Levend Han'a gönderilen iki adet ahid-nâmeye yer vermektedir. Kâtipler için tertiplenmiş en teksifî müracaat kitaplarında ahid-nâme'nin yedi rükünü ve dört şartına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda müellifimizin de genel bir kabulle bu formül dahilinde hareket ettiği söylenebilir. Nitekim bu tür bir resmî yazı unvan (Nesib-i vülât-ı Gürcistan.... Melik Menuçehr vb.) ile başlayıp, dua (tahmid), gönderilme sebebi, tashiye, bazen ahidde samimi olduğunun zikri (halâlet), ahid akdinin tafsili, ahde sadakate himmet ve hatime ile son bulur.

Nasihât-nâme, unvan (Gürcistan Meliklerin güzîdesi.... Melik Levend veya Emâret-meâb.... Muhammedî Han gibi) ile başlar ve dibace

kısmı, aynı davet-nâmede olduğu gibi Padişahın azameti, askerinin çokluğu ve nusreti örneklerle açıklanır ve düşmanın hezîmetine yer verilir; tenbih, dönemi korkutma, nihayet sözü yerine getireni ödüllendirme gibi konu başlıklarına yer verilir.

Âferin-nâme, ise aynı tehniyet-nâme misali on iki rükündür. Burada başarılan nesnenin ortaya çıkmasına sevinç gösterme, bekasına rica ve duâya işaret, şartları arasında da berâ'at-ı istihlâl, sevinç ve duâ ifadelerinin gönderilenin rütbesine uygunluğu esas olarak görülmektedir.

Tesliyet-nâme'nin ilk dört rüknü taziye-nâmeninki ile aynı olup, ayrıca yenilginin üzüntüsünün faydasızlığına işaret, bunun gibi hadiselerin Hz. Peygamber zamanında dahi vuku bulduğu örneği ile bunun hayırlı bir hâdiseye olduğu vurgulanır. Bundan sonra yenilginin intikamının alınacağına dair çalışmalara yer verilir. Eğer gecikme söz konusu ise şartlar açıklanır. Şartları ise beraât-ı istihlâlden başka, gönderilenin ve esir olanın mertebesine göre tesellide bulunmaktadır.

Hulâsa mektuplar, tonu, muhteviyatı, diplomatik üslubu ve yüksek Osmanlıca'dan oluşan dili bakımından, gönderilenin unvanı, konumu, gücü ve onların Osmanlı toplumuyla olan etnik ve dinî bağları ile beraber devlet-i 'Âlî'nin politikalarına karşı alacakları tavıra göre değişkenlik arz etmektedir. 'Âlî'nin kaleme aldığı ve *Nusret-nâme*'ye kaydettiği resmî yazışmalar 87 adettir. Bunlarda imza yerleri verilmemiştir. Ancak mektuplar öncesi verilen ayrıntıya göre, altı tanesi hariç geri kalanı Serdar Lala Mustafa Paşa'nın, Tokmak Han'a gönderilen ikisi Behram Paşa'nın, eserin son bölümünde kayıtlı ikisi ise Hüsrev Paşa'nın imzaları ile gönderilmiştir. Diplomasinin bir aracı olarak bu resmî yazışmalar Osmanlı diplomasisinin ayrıntılarına dair bizlere bilgi vermektedir. 'Âlî, her ne kadar bu resmî yazışmaların her çeşidi için teorik olarak standart formülü bizlere vermez ise de örnekleme öğretisi içinde kendine has bir genel standart formül dahilinde mektupların her bir çeşidinin iskeletini, diplomatik üslubu, muhteviyatı ve yabancı hükümdarlardan lokal beylere kadar mevkilerine göre uygun unvan ve Arapça dua çeşitlerini vermiş olmaktadır. Ayrıca her ne kadar bu resmi yazışmalarda Osmanlı diplomasisinin izdüşümleri görülebiliyor ise de Osmanlı görüşünün daha iyi yansıtılması için diplomatik misyon gibi bazen bu mektupları yerine ulaştıran ulaklara da yer verildiği görülmektedir. Nitekim Mirza Ali Çavuş, Dağıstan hükümdarlarına; Üveys Çavuş, Van Beylerbeyisi Hüsrev Paşa'ya ve Hüseyin Bey adlı ulak ise, Emir Şemhal'e ulak olarak gönderilmekle beraber aynı zamanda Osmanlı görüşlerinin tafsilâtı için bunlardan bilgi alınması söylenmektedir.¹⁰ Bu hadiselerden öyle anlaşılmaktadır ki, bu

¹⁰ Trans-Kafkas seferinde bu bağlamda birçok ulak görev yapmıştır. Örnek olarak verilen hadiseler için bkz. H.Mustafa Eravcı, *aynı tez*, c.II, s.44,56,93,315.

ulaklar yalnız postacılık yapmamışlar aynı zamanda bir diplomatik misyon gibi karşı heyetlerle müzakere içinde bulunmuşlardır.

Sonuç olarak; hakiki bir münşi kimliği sergileyen ‘Âlî, kâtiplik nesline teorik bilgileri vermemekle beraber her hal ve şartta yazdığı *Nusret-nâme*’deki münşeati ile örnekleme öğretisi içinde vesika inşâ tekniğini takdim etmektedir. Ayrıca diplomasinin bir aracı olan bu mektuplar, 1578-79 Trans-Kafkas seferinde Osmanlı diplomasisinin fonksiyonlarını yansıtmaktadır. Yine bu bağlamda Safavîlere ve Kafkasya’daki topluluklara karşı Osmanlı bakışının uslûp, muhteva ve ton bakımından normlarını vermektedir.

KAYNAKLAR

Telif Eserler:

Gelibolulu Mustafa ‘Âlî. Nusret-nâme. British Museum Add. 22,011.

Tetik Eserler:

Tietze, Andreas (1975). Mustafa ‘Âlî’s Counsel for Sultans of 1581. Wien Schmidt, J. (1991). Pure Water for Thirsty Muslims. Leiden.

Fleisher, Cornell H. (1986). Bureaucrat and Intellectual In The Otoman Empire. Princeton.

Kütükoğlu, Bekir, (1993). Osmanlı İnan Siyasi Münasebetleri. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Kırzioğlu, Fahreddin (1993). Osmanlıların Kafkas Elerini Fethi. Ankara: TTK.

Dergi Makalesi:

Tietze, Andreas. (1973). Mustafa ‘Âlî of Gallipoli’s Prose Style. Archivum Ottomanicum, 294-310.

Kütükoğlu, Bekir, (1994) Münşeât Mecmualarının Osmanlı Diplomatîği Bakımından Ehemmiyeti. Vekayinüvis Makaleler, İstanbul, 217-19.

Doktora Tezleri:

Eravcı, H. Mustafa. (1998). Mustafa ‘Âlî’s Nusret-nâme. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Edinburgh Üniversitesi, İngiltere.